

AMALAN SISTEM KAWALAN DALAMAN BAGI PENGURUSAN AGIHAN QURBAN SECARA BERKELOMPOK: KAJIAN KES DI SURAU AL-MUBARAKAH

Jismi Md Salleh, S Salahudin Suyurno, Shahitul Badariah Sulaiman,
Mohd Hanif Mohd Omar,

jismi@uitm.edu.my

Universiti Teknologi MARA Cawangan Melaka

Article history:

Received : 1 September 2021

Accepted : 7 October 2021

Published : 19 November 2021

Abstrak

Kertas kajian ini menghuraikan secara deskriptif sistem agihan qurban yang digunapakai di Surau Al-Mubarakah yang terletak di daerah Alor Gajah, Melaka pada tahun 1440H dengan menggunakan metodologi kajian kes. Objektif kajian ialah untuk menghuraikan secara terperinci sama ada ciri-ciri kekuatan di dalam sistem pengurusan agihan yang digunakan membolehkan matlamat agihan sepertimana dikehendaki syariah tercapai atau sebaliknya. Kajian turut mengenalpasti aspek-aspek kelemahan yang perlu diperbaiki di dalam sistem yang digunakan. Pengumpulan data adalah menggunakan teknik temubual dengan ahli-ahli jawatankuasa surau dan ahli-ahli qariahnya, pemeriksaan dokumen serta observasi yang dilakukan semasa majlis qurban. Dapatan kajian menunjukkan bahawa penggunaan sistem kawalan dalaman bagi agihan qurban membolehkan surau ini mencapai matlamat untuk melakukan agihan secara amanah dan 'adil kepada pelbagai kategori penerima. Selain membantu pihak pengurusan surau itu sendiri, dapatan ini membuka ruang kajian lain berkaitan keperluan untuk pengurus qurban mengamalkan satu sistem kawalan dalaman yang berkesan bagi agihan qurban.

Kata kunci: Sistem Agihan Qurban, Aktiviti Kawalan Dalaman, Amanah, Adil

INTERNAL CONTROL SYSTEM PRACTICES FOR THE MANAGEMENT OF DISTRIBUTION OF QURBAN IN GROUPS: A CASE STUDY IN SURAU AL- MUBARAKAH

Abstract

This research paper describes descriptively the qurban distribution system used in Surau Al-Mubarakah located in the district of Alor Gajah, Melaka in 1440H by using case study methodology. The objective of the study is to describe in detail whether the strength characteristics in the distribution management system used enable the distribution goals as required by the shariah to be achieved or vice versa. The study also identifies aspects of weaknesses that need to be improved in the system used. Data collection is using the technique of interviews with members of the surau committee and members of the qariah, document examination and observations made during the qurban ceremony. The findings of the study indicate that the use of an internal control system for the distribution of qurban enables this surau to achieve the goal of conducting distribution in a trustworthy and 'fair' to various categories of recipients. In addition to assisting the management of the surau itself, these findings open up other research areas related to the need for qurban managers to adopt an effective system of internal control for the distribution of qurban.

Keywords: Sacrifice Distribution System, Internal Control Activities, Trust, Fair

1.0 PENDAHULUAN

Qurban ialah satu 'ibadah khusus yang dilakukan dengan cara menyembelih haiwan ternakan yang cukup syarat-syaratnya selepas selesai solat 'aidil adha iaitu pada 10 Zulhijjah sehingga berakhirnya hari tasyriq iaitu pada 13 Zulhijjah dan mengagihkannya kepada penerima-penerima dalam kategori-kategori yang telah ditetapkan.

Di Malaysia, pelaksanaan 'ibadah qurban banyak dilakukan di masjid dan surau secara berkelompok di mana pelaksanaannya diuruskan oleh pihak pengurusan masjid atau surau yang berkenaan bermula dari proses pembelian dan penyembelihan haiwan ternakan hinggalah kepada pengagihan daging dan bahagian-bahagian lain dari haiwan qurban kepada pihak penerima qurban. Jumhur ulamak berpendapat bahawa bagi qurban sunat, penerima agihannya boleh dibahagikan kepada tiga (3) kategori iaitu 1/3 untuk orang yang melakukan qurban, 1/3 untuk diagihkan kepada golongan faqir dan miskin dan 1/3 untuk dihadiahkan kepada sahabat handai termasuk orang kaya dan jiran-jiran.

Di dalam melaksanakan dan menguruskan 'ibadah qurban, satu persoalan yang sering timbul ialah dari sudut pengagihan qurban iaitu sama ada ianya mematuhi garis panduan agihan sepertimana yang termaktub di dalam hukum Islam atau sebaliknya. Berhubung dengan isu ini, proses agihan qurban yang dilakukan di masjid dan surau seringkali dilakukan secara tidak formal, dan tanpa rekod atau dokumentasi yang terperinci. Akibatnya, terdapat kemungkinan agihan qurban yang dilaksanakan tidak diseliakan dengan sewajarnya dan berkemungkinan tidak diagihkan kepada penerima yang layak. Justeru, timbul persoalan sama ada atau tidak pengagihan yang dilakukan memenuhi matlamat qurban sebagai satu 'ibadah khusus.

Surau Al-Mubarakah yang terletak di Taman Dimensi, Mukim Sungai Petai di dalam daerah Alor Gajah, Melaka merupakan salah sebuah surau di negeri ini yang menguruskan 'ibadah qurban secara berkelompok pada setiap tahun semenjak dari tahun 2005 lagi. Pelaksanaan qurban secara berkelompok di surau ini pada peringkat awalnya sering dilakukan secara tidak formal dan tanpa dokumentasi yang lengkap. Bagaimana pun, bertindak atas maklumbalas dari ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah, pihak jawatankuasa surau ini telah mengambil langkah untuk memperkenalkan sistem agihan qurban yang lebih formal bermula pada majlis qurban yang dikendalikan pada tahun 1439H. Sistem yang sama dengan beberapa ciri penambahbaikan telah digunakan sekali lagi semasa menguruskan majlis qurban pada tahun 1440H.

Kajian ini cuba untuk mendalami sistem agihan qurban yang digunapakai di Surau Al-Mubarakah dan seterusnya menganalisis faktor-faktor kekuatan dan kelemahan di dalam pelbagai polisi dan prosedur agihan yang digunakan. Selain untuk membantu pihak pengurusan surau itu sendiri, kajian ini juga dijangka dapat membuka ruang kajian yang lebih mendalam terhadap kemungkinan sama ada sistem agihan qurban secara formal patut digunakan atau tidak di masjid-masjid atau surau-suru lain yang mengendalikan qurban secara berkelompok.

PERMASALAHAN KAJIAN

Di antara masalah dan kelemahan yang mungkin berlaku di dalam menyampaikan agihan qurban kepada penerima termasuklah pengagihan yang tidak mengikut prinsip keadilan yang digariskan di dalam Islam seperti agihan tidak disampaikan kepada golongan faqir & miskin, agihan qurban yang diberikan kepada petugas sebagai upah kerja, agihan yang tidak saksama di kalangan ahli-ahli qariah dan pengambilan daging qurban secara persendirian tanpa

kebenaran. Selain itu, rekod terperinci mengenai agihan qurban yang dilaksanakan seringkali tidak disimpan oleh pihak penganjur kerana agihan qurban yang dilakukan adalah secara tidak formal.

Permasalahan utama yang cuba diselidik di dalam kajian ini ialah apakah risiko-risiko yang berkaitan dengan pengurusan agihan qurban secara berkelompok dan sama ada penggunaan satu sistem kawalan dalaman di dalam pengurusan agihan qurban dapat membantu mencapai objektif agihan Qurban selaras dengan keperluan syariah atau sebaliknya.

KAJIAN LITERATUR

Qurban boleh didefinisikan sebagai suatu 'ibadah khusus yang dilakukan dengan cara menyembelih haiwan ternakan pada hari-hari yang telah ditetapkan iaitu 10 hingga 13 Zulhijjah setiap tahun Hijrah. Menurut ilmu fiqih, hukum melakukan 'ibadah qurban adalah sunnah muakkadah, yang mana darjah pahalanya adalah lebih tinggi dari sunnah biasa. (Hendri & Andriyaldi, 2018).

Terdapat banyak dalil yang berkaitan seruan kepada orang Islam yang berkemampuan untuk melaksanakan 'ibadah qurban seperti Firman Allah s.w.t yang bermaksud: "*Maka dirikanlah solat kerana Tuhanmu dan berqurbanlah.*" (Al-Quran: Surah Al-Kauthar Ayat 3)

Kepentingan melakukan 'ibadah qurban juga dinyatakan di dalam hadith-hadith berikut:

Dari Al-Bara' bin 'Azib r.a. katanya Rasulullah saw. bersabda: "*Pekerjaan yang mula-mula kita lakukan hari ini ialah solat. Sesudah solat kita pulang lalu menyembelih qurban. Siapa melakukan seperti itu, sesungguhnya dia melaksanakan sunnah ku dengan tepat. Siapa menyembelih qurban sebelum solat 'Id, itu hanya merupakan daging yang biasa diberikannya kepada keluarganya, tidak merupakan 'ibadah qurban sama sekali.*" (Hadith Sahih Muslim Jilid 4, Hadis Nombor 1909)

Mewartakan kepada kami Muhammad bin Yahya, mewartakan kepada kami 'Abdur-Razzak, dari Malik bin Anas, dari Abuz-Zubair, dari Jabir, dia berkata: "*Kami menyembelih haiwan qurban di Hudaibiyah, bersama Nabi s.a.w. seekor unta untuk tujuh orang, dan seekor sapi untuk tujuh orang.*" (Hadith Sunan Ibnu Majjah Jilid 3, Hadis Nombor 3132)

Di dalam Islam, mengetahui objektif atau maqasid sesuatu 'ibadah itu adalah satu tuntutan supaya segala amalan kita itu bertepatan dengan al-Quran dan al-Sunnah (Muhammad, 2016). Inti dari hakikat 'ibadah qurban adalah keikhlasan untuk mengurbankan sebahagian dari harta yang kita sayangi (Zakariah, 2018). Justeru, pelaksanaan 'ibadah qurban merupakan satu 'ibadah khusus yang mencerminkan tahap ketaqwaan dan keikhlasan seseorang muslim sepertimana firman Allah s.w.t.:

"Daging dan darah binatang korban atau hadiah itu tidak sekali-kali akan sampai kepada Allah, tetapi yang sampai kepadaNya ialah amal yang ikhlas yang berdasarkan taqwa dari kamu." (Al-Quran, Surah Al-Hajj, Ayat 37).

Berkaitan agihan qurban, menurut Abdullah (2016), daging hasil sembelihan qurban pada dasarnya adalah untuk disedeqahkan, tetapi pihak yang melakukan qurban juga berhak untuk mendapatkannya dan memakannya. Terdapat banyak dalil yang menekankan kepentingan untuk mengagihkan daging qurban kepada golongan faqir miskin seperti maksud firman Allah

s.w.t. di dalam Al-Qur'an: *"Makanlah sebahagian daripadanya dan berikanlah sebahagian lagi untuk dimakan orang yang sengsara lagi faqir."* (Al-Qur'an: Surah Al-Hajj, Ayat 28)

Dalil di atas dengan jelas menerangkan bahawa sebahagian agihan qurban perlu dilakukan kepada golongan faqir miskin dan sebahagiannya pula boleh diambil oleh pihak yang melakukan ibadah qurban. Terdapat beberapa kaedah pengagihan yang dicadangkan oleh ulamak di dalam Islam. Menurut mazhab shafie, agihan qurban perlu dibahagikan kepada tiga (3) kategori penerima: iaitu i). pihak yang berqurban dan ahli keluarganya, ii). golongan faqir dan miskin, dan iii). sahabat handai termasuk orang kaya atau jiran-jiran.

Manakala itu, pengagihan bahagian haiwan sembelihan qurban kepada penyembelih dan pelapah iaitu mereka yang terlibat secara langsung di dalam kerja-kerja pengurusan sembelihan qurban adalah dilarang dengan jelas berdasarkan maksud hadith sahih yang telah diriwayatkan daripada 'Ali bin Abi Talib r.a. iaitu:

"Rasulullah s.a.w. telah mengarahkan aku untuk melakukan sembelihan terhadap unta dan mengarahkan juga kepadaku agar tidak memberi daging daripadanya sebagai upah kepada penyembelih dan juga pelapahnya." Hadith riwayat Al-bukhari (1716) dan Muslim (1317)

Pengurusan masjid yang baik penting untuk menarik minat para jemaah dan ahli kariah hadir dan melibatkan diri dalam aktiviti yang dianjurkan oleh pihak masjid dengan selesa (Muhammad Sabri & Tonot, 2017). Dalam konteks pelaksanaan ibadah qurban oleh masjid dan surau secara berkelompok, adalah amat penting untuk semua pengurus qurban dan ahli-ahli jawatankuasa pelaksana memastikan agar agihan qurban yang dilakukan mematuhi garis panduan hukum hakam yang telah ditetapkan di dalam Islam. Keperluan ini sememangnya tidak dapat dinafikan kerana pengurus qurban dan ahli-ahli jawatankuasa pelaksana bertanggungjawab untuk menjalankan tugas yang telah diamanahkan oleh peserta-peserta qurban. Kewajipan menunaikan amanah amatlah dituntut di dalam Islam sepertimana firman Allah s.w.t.:

"Wahai orang-orang yang beriman! Janganlah kamu mengkhianati Allah dan Rasul, dan (juga) janganlah kamu mengkhianati amanah yang telah dipercayakan kepadamu, sedang kamu mengetahui." (Al-Quran: Surah Al-Anfal, Ayat 27)

Dokumen Garispanduan Pelaksanaan Ibadah Qurban yang dikeluarkan oleh Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) (2013) mencadangkan supaya satu jawatankuasa hendaklah dibentuk untuk memudahkan pengagihan kepada pihak-pihak yang telah dikenalpasti dan senarai penerima daging qurban hendaklah disediakan mengikut keutamaan. Selain itu, golongan faqir miskin yang telah dikenalpasti status mereka hendaklah diutamakan. Dokumen Garispanduan ini juga menekankan agar organisasi yang menguruskan qurban bagi pihak orang lain sewajarnya bersikap amanah dan tidak mengutamakan keuntungan semata-mata kerana perbuatan menolong untuk menyampaikan hajat seseorang juga diberi ganjaran oleh Allah s.w.t.

Santoso (2020) telah mengkaji pengurusan agihan daging qurban di Masjid Al-Irsyad Surabaya menggunakan metodologi observasi, wawancara dan dokumentasi. Santoso merumuskan bahawa pengurusan yang sistematik telah membolehkan agihan daging qurban dilakukan oleh masjid tersebut dengan lancar dan efektif. Salleh et al. (2020) pula mencadangkan supaya lebih banyak kajian perlu dijalankan tentang amalan agihan qurban yang dikendalikan oleh pihak masjid secara berkelompok.

OBJEKTIF KAJIAN

Kajian ini bertujuan untuk menghuraikan sistem dan tatacara agihan daging qurban yang diamalkan di Surau Al-Mubarakah, Taman Dimensi, Alor Gajah dan menjelaskan prosedur-prosedur kawalan dalaman yang digunapakai bagi mencapai matlamat agihan qurban khususnya qurban yang dijalankan secara berkelompok serta mengenalpasti kekuatan-kekuatan dan kelemahan-kelemahan di dalam sistem yang digunapakai.

Secara spesifiknya, kajian ini mempunyai matlamat-matlamat seperti berikut:

- i. Menghuraikan prosedur-prosedur kawalan dalaman yang digunapakai di dalam menguruskan agihan qurban di Surau Al-Mubarakah dan bagaimana ciri-ciri kekuatan yang terdapat di dalam sistem yang digunakan mampu mencapai objektif-objektif agihan yang dikehendaki;
- ii. Menghuraikan aspek-aspek kelemahan yang perlu diperbaiki di dalam sistem yang digunakan dan mengenalpasti cara-cara untuk memperbaiki pengurusan agihan qurban pada masa hadapan;
- iii. Merumuskan sama ada sistem agihan qurban yang digunapakai di Surau Al-Mubarakah berupaya mencapai matlamat agihan selaras dengan keperluan syariah atau sebaliknya.

Dapatan dari kajian ini dijangka akan dapat membuka ruang kajian yang lebih meluas berkaitan pengagihan qurban secara berkelompok yang dikendalikan oleh pengurusan masjid-masjid dan surau-surau lain di Malaysia. Kajian ini memfokuskan kepada sistem kawalan dalaman bagi pengurusan agihan qurban kepada penerima-penerima. Oleh yang demikian, isu-isu selain agihan qurban seperti prosedur pembelian, pengurusan kewangan atau tatacara sembelihan haiwan qurban adalah di luar skop kajian dan tidak dibincangkan di dalam kajian ini.

METODOLOGI KAJIAN

Kajian ini menggunakan metodologi kajian kes dan penelitian lapangan “field research” di mana data dikutip dan dikumpul menggunakan kaedah temubual, pemeriksaan dokumen dan rekod serta observasi oleh penulis kajian.

Temubual dijalankan pada tahun 2019 di kalangan peserta-peserta qurban, pengerusi dan ahli-ahli jawatankuasa (AJK) surau, petugas-petugas majlis qurban serta penduduk-penduduk dan ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah. Pemeriksaan dokumen pula dilakukan ke atas dokumen-dokumen yang digunapakai oleh pihak Surau Al-Mubarakah semasa pengendalian majlis qurban pada tahun 2019 seperti dokumen perancangan, rekod agihan qurban, dokumentasi sistem dan laporan agihan qurban. Pemeriksaan turut dilakukan ke atas brosur, penyata, surat, dan pelbagai rekod lain yang digunakan serta gambar-gambar yang disimpan oleh pihak AJK surau. Manakala itu, observasi iaitu penelitian pula dilakukan oleh penulis kajian semasa majlis qurban dijalankan di Surau Al-Mubarakah pada 11 Ogos 2019 bersamaan 10 Zulhijjah 1440H.

Perincian dapatan dari kajian dianalisis dan dihuraikan secara kualitatif. Penyelidikan kualitatif merujuk kepada kajian yang memerlukan pemerhatian yang teliti bagi memperoleh maklumat yang berkualiti (Hua, 2016). Penghuraian maklumat kajian secara kualitatif amat bersesuaian untuk kertas kajian ini bagi membolehkan sesuatu isu, permasalahan dan penyelesaian dihuraikan secara terperinci dan spesifik. Sebagai contoh, tatacara bagaimana

sistem kawalan dalaman yang digunakan di Surau Al-Mubarakah mampu mengurangkan risiko penyalahagihan dapat dihuraikan dengan berkesan menggunakan kaedah kualitatif.

Kajian secara soal selidik tidak dilakukan kerana matlamat kajian ini adalah untuk mengkaji dan menghuraikan secara terperinci sistem agihan qurban yang telah digunapakai di Surau Al-Mubarakah serta membuat rumusan tentang kekuatan dan kelemahan di dalam sistem berkenaan secara terperinci, dan bukannya untuk mengkaji persepsi umum terhadap sistem yang digunakan.

DAPATAN KAJIAN

Keseluruhan sistem agihan yang digunakan di Surau Al-Mubarakah merangkumi tiga (3) fasa iaitu sebelum majlis qurban, semasa majlis qurban dan selepas majlis qurban. Sistem kawalan yang digunakan melibatkan pelbagai aktiviti seperti perlantikan jawatankuasa khas qurban, perancangan agihan qurban, pendidikan kepada ahli qariah dan pengunjung, mengenalpasti objektif agihan, mengenalpasti risiko penyalahagihan, pembahagian tugas di kalangan petugas, penyeliaan oleh ahli-ahli jawatankuasa agihan, penggunaan bekas khas agihan yang dilabelkan, polisi agihan melalui kaunter, rekod agihan bertulis, akuan penerimaan agihan qurban, penggunaan sistem kupon agihan dan laporan agihan qurban.

Perlantikan Jawatankuasa Khas Agihan Qurban

Satu jawatankuasa khas dibentuk dan hanya ahli-ahli yang terpilih dilantik untuk menguruskan agihan qurban. Selain Penasihat, Pengerusi, Pengurus Qurban, Bendahari dan Setiausaha, jawatankuasa ini turut dianggotai oleh seorang Pemantau Sistem Operasi Qurban, Ahli Jawatankuasa (AJK) Agihan dan Rekod, AJK Lapah & Pantau, AJK Potong & Kerat, AJK Timbang & Bungkus serta AJK Agihan & Rekod.

Perancangan Agihan Qurban Secara Bertulis

Jawatankuasa Surau Al-Mubarakah telah menjalankan satu mesyuarat khas sebelum Majlis Qurban dijalankan. Di antara agenda yang dibincangkan semasa mesyuarat tersebut termasuklah perancangan agihan daging qurban di mana satu dokumen anggaran agihan telah dibentangkan. Anggaran agihan dilakukan dengan menganggarkan jumlah berat keseluruhan daging yang akan dilapah dari kesemua lembu yang bakal disembelih serta ditolak dengan anggaran daging qurban yang akan diagihkan kepada pelbagai kategori penerima seperti peserta qurban, ahli qariah, pengunjung Majlis Qurban dan penerima di kalangan golongan faqir dan miskin.

Pendidikan kepada ahli qariah dan pengunjung

Bagi mewujudkan suasana majlis qurban yang kondusif, Jawatankuasa Surau Al-Mubarakah menyedari pentingnya untuk setiap petugas dan pengunjung yang menghadiri majlis qurban memahami isu-isu berkaitan pelaksanaan ibadah Qurban, terutamanya yang berkaitan dengan hukum feqah. Bagi memenuhi matlamat ini, seminggu sebelum majlis qurban dijalankan, satu majlis ceramah umum bertajuk 'Qurban Membawa Keberkatan' telah dijalankan di Surau Al-Mubarakah. Isu-isu berkaitan agihan qurban seperti perkara-perkara yang ditegah semasa menguruskan agihan telah dibincangkan di dalam ceramah ini. Di samping itu, perkongsian informasi tentang hukum hakam qurban juga dilakukan melalui kumpulan 'whatsapp' penduduk-penduduk Taman Dimensi.

Satu kain rentang turut digantung di kawasan surau seminggu sebelum majlis qurban dijalankan. Kain rentang ini memaparkan beberapa tema khas qurban yang dipilih oleh pihak jawatankuasa Surau Al-Mubarakah seperti '*Qurban Penghapus Dosa*' dan '*Sasaran AAA – Agihan Amanah & Adil*'.

Bagi menyalurkan maklumat berkaitan majlis qurban, satu surat makluman dihantar kepada setiap rumah ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah. Selain itu, satu kumpulan 'whatsapp' khas untuk peserta-peserta qurban turut diwujudkan bagi tujuan penyaluran maklumat dan komunikasi dua hala di antara penganjur dan peserta qurban secara lebih efisien. Satu

kumpulan 'whatsapp' lain turut diwujudkan untuk ahli-ahli jawatankuasa penganjur qurban mengadakan perbincangan dan berkongsi informasi.

Mengenalpasti objektif agihan

Objektif umum yang disasarkan oleh pihak Jawatankuasa Surau Al-Mubarakah ialah untuk melaksanakan agihan qurban secara amanah, telus, adil dan saksama mengikut hukum Islam. Objektif ini adalah selaras dengan tema majlis qurban yang dicetak pada kain rentang yang dipamerkan ketika majlis iaitu '*Sasaran AAA – Agihan Amanah dan Adil*'. Manakala itu, objektif-objektif terperinci yang telah dikenalpasti sebelum majlis qurban adalah untuk:

- i. memastikan agar setiap ahli qariah Surau Al-Mubarakah diberi peluang yang sama rata untuk memperolehi agihan daging qurban;
- ii. mengagihkan daging qurban secara adil dan saksama di kalangan peserta-peserta qurban, ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah dan faqir miskin di sekitar Taman Dimensi;
- iii. mempertingkatkan jumlah dan peratusan agihan qurban kepada golongan faqir dan miskin pada tahun 1440H berbanding dengan agihan pada tahun sebelumnya;
- iv. menyediakan rekod agihan yang lengkap agar satu laporan agihan qurban dapat disediakan untuk rujukan peserta-peserta dan orang ramai;
- v. mencegah pengambilan bahagian agihan qurban secara persendirian oleh pengunjung dan petugas tanpa kebenaran.

Mengenalpasti risiko penyalahagihan

Sebelum majlis qurban dilaksanakan, Jawatankuasa Surau Al-Mubarakah juga telah melakukan perbincangan dengan tujuan untuk mengenalpasti risiko penyalahagihan yang mungkin berlaku semasa proses agihan dilakukan. Di antara risiko-risiko yang telah dikenalpasti termasuk:

- i. Pengagihan secara tidak saksama kepada peserta-peserta, ahli-ahli qariah, faqir miskin dan pengunjung-pengunjung majlis qurban;
- ii. Pengambilan bahagian agihan qurban oleh individu atau pengunjung majlis qurban tanpa pengetahuan dan kebenaran dari pihak penganjur;
- iii. Tiada peruntukan khusus kepada penerima yang berhak seperti para peserta, ahli-ahli qariah dan golongan faqir miskin;
- iv. Tiada atau terlalu sedikit jumlah agihan kepada golongan faqir miskin;
- v. Pengagihan kepada pelapah iaitu petugas-petugas sebagai upah di atas kerja-kerja yang mereka lakukan.

Pembahagian tugas di kalangan petugas

Semasa majlis qurban, tugas-tugas berkaitan pengurusan agihan qurban dibahagikan kepada bahagian-bahagian berikut, yang setiap satunya diketuai oleh seorang Ketua Bahagian yang bertanggungjawab:

- i. Bahagian Lapah & Pantau;

- ii. Bahagian Potong & Kerat;
- iii. Bahagian Timbang & Bungkus;
- iv. Bahagian Agihan & Rekod.

Kerja-kerja yang dilakukan oleh setiap petugas adalah dikawalselia oleh Ketua Bahagian masing-masing. Ketua Bahagian bertanggungjawab secara langsung kepada Pengurus Qurban yang dilantik manakala Pengurus Qurban pula bertanggungjawab kepada Pengerusi Qurban. Selain itu, Surau Al-Mubarakah turut melantik dua (2) orang Penasihat Qurban dan seorang Pemantau Sistem Operasi Qurban.

Kesemua petugas yang terlibat diberikan satu salinan dokumen agihan kerja yang menyatakan perincian tugas yang perlu dilakukan semasa majlis qurban berlangsung. Pembahagian tugas ini bertujuan untuk memastikan kelancaran proses agihan dengan bilangan petugas yang mencukupi bagi setiap tugas serta mencegah sesorang petugas dari mengambil mana-mana bahagian dari agihan qurban tanpa kebenaran.

Penyeliaan agihan oleh petugas

Semasa majlis qurban berlangsung, kesemua petugas yang terlibat diberikan tag khas 'Pemantau Qurban.' Tujuan penggunaan tag ini adalah untuk memberikan kesedaran kepada semua pengunjung tentang wujudnya pemantauan dan penyeliaan oleh pihak jawatankuasa pengurusan qurban serta mencegah perbuatan mengambil agihan qurban oleh mana-mana individu secara persendirian tanpa kebenaran dari pihak Pengurus Qurban. Setiap petugas yang dilantik turut diberikan apron khas yang perlu dipakai semasa menjalankan tugas.

Penggunaan bekas khas agihan yang dilabelkan

Daging-daging qurban untuk agihan dimasukkan ke dalam bekas khas jenis plastik keras bertutup yang telah dilabelkan terlebih dahulu sebelum majlis qurban dijalankan. Tujuan melabelkan bekas agihan ini ialah untuk mengelakkan kesilapan di dalam pengagihan kepada penerima yang layak seperti peserta-peserta qurban dan ahli-ahli qariah, selain untuk memastikan agihan kepada golongan faqir dan miskin disempurnakan pada kadar yang sewajarnya. Di antara label yang digunakan adalah seperti berikut:

- i. Nama peserta qurban beserta rujukan bahagian haiwan ternakan yang disertai seperti Q2-3 untuk peserta ketiga bagi haiwan qurban kedua dan Q5-2 untuk peserta kedua bagi haiwan qurban kelima.
- ii. No rumah beserta nama penduduk bagi setiap bekas agihan untuk ahli qariah Surau Al-Mubarakah.
- iii. Perkataan KHAS diikuti dengan no bekas agihan untuk bekas agihan khas kepada golongan faqir dan miskin seperti KHAS 1, KHAS 2, KHAS 50 dan lain-lain.
- iv. Huruf Q (singkatan bagi perkataan qurban) diikuti dengan no bekas agihan untuk agihan kepada pihak-pihak lain seperti pengunjung majlis qurban dan agihan tambahan kepada faqir miskin.

Bagi mengelakkan aktiviti pembungkusan daging atau bahagian lain dari haiwan qurban tanpa penyeliaan, plastik jenis lembut yang seringkali digunakan untuk agihan qurban pada tahun-

tahun sebelumnya tidak dibenarkan penggunaannya di Surau Al-Mubarakah semasa agihan qurban pada tahun 1440H.

Polisi agihan melalui kaunter

Surau Al-Mubarakah menggunakan polisi di mana agihan qurban hendaklah dilakukan hanya melalui kaunter khas agihan. Pengambilan bahagian haiwan qurban tanpa melalui kaunter adalah dilarang sama sekali dan hanya petugas yang dilantik dibenarkan untuk mengendalikan urusan di kaunter agihan qurban. Pada tahun 1440H, empat (4) orang petugas khas telah dilantik untuk menguruskan agihan qurban kepada peserta, ahli qariah dan pengunjung majlis qurban. Notis-notis mengingatkan pengunjung majlis qurban tentang polisi ini dipaparkan di pelbagai tempat semasa majlis qurban berlangsung.

Rekod agihan bertulis

Rekod agihan penerima qurban secara bertulis boleh dikelaskan mengikut kategori-kategori penerima seperti berikut:

- i. Peserta qurban. Peserta-peserta qurban ialah individu-individu yang menyertai program qurban secara berkelompok yang dianjurkan oleh pihak surau dengan membayar sejumlah bayaran bagi bahagian qurban yang disertai. Rekod mengandungi data peserta-peserta yang menyertai qurban dalam sesuatu tahun disimpan oleh Setiausaha Surau di dalam komputer dan dicetak sebelum majlis qurban. Rekod yang dicatat termasuklah nama peserta, alamat, maklumat pembayar dan bahagian qurban yang disertai.
- ii. Golongan faqir dan miskin. Faqir dan miskin ialah golongan yang berpendapatan rendah dan menghadapi kesulitan hidup di kawasan Taman Dimensi dan sekitarnya termasuk Taman Intekma, Kg Lendu, Kelemak dan Air Paabas.

Rekod senarai penerima qurban dalam kategori faqir miskin juga disimpan berdasarkan maklumat yang dikenalpasti oleh pihak Jawatankuasa Pengurusan Qurban serta maklumat yang diterima dari pihak luar seperti dari Imam Masjid Sayyidina Omar Al-Khattab, Lendu, Alor Gajah.

- iii. Ahli qariah. Ahli qariah ialah penduduk yang tinggal menetap di Taman Dimensi. Penerima dalam kategori ini termasuk semua penduduk tetap dan juga penyewa yang telah berkeluarga. Rekod terperinci dari kalangan ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah disimpan di dalam komputer. Di antara maklumat yang disimpan ialah nama ahli qariah, alamat, status perkahwinan (sama ada telah berkeluarga atau bujang) dan status penduduk (sama ada penduduk tetap atau penyewa). Maklumat ini dikemaskini dari semasa ke semasa terutamanya sebulan sebelum majlis qurban dijalankan.
- iv. Pengunjung majlis qurban. Rekod penerima di kalangan pengunjung-pengunjung majlis qurban turut dicatat dan disimpan. Rekod ini menggunakan senarai kehadiran pengunjung semasa majlis Qurban di mana para pengunjung diminta untuk merekodkan kehadiran mereka di atas satu borang khas kehadiran. Terdapat dua borang kehadiran yang digunakan iaitu satu untuk merekodkan kehadiran pengunjung dari Taman Dimensi dan satu lagi untuk merekodkan kehadiran pengunjung dari luar Taman Dimensi. Pengunjung yang menerima agihan qurban semasa majlis qurban turut dikehendaki untuk menandatangani akuan penerimaan di atas borang berkenaan.

Akuan penerimaan agihan qurban

Setiap penerima bahagian qurban yang diagihkan iaitu peserta-peserta qurban, ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah, wakil yang dilantik untuk mengagihkan daging qurban kepada faqir & miskin, serta pengunjug majlis qurban dikehendaki untuk menandatangani ruangan akuan penerimaan agihan di dalam rekod-rekod agihan yang telah disediakan. Prosedur menandatangani akuan penerimaan ini dipraktikkan untuk tujuan akauntabiliti dan rekod penganjur, membolehkan semakan dan pemantauan agihan serta untuk proses penyediaan laporan agihan setelah selesai majlis qurban. Akuan ini juga bertujuan untuk memastikan bahagian agihan qurban yang telah diperuntukkan kepada seseorang penerima itu tidak disalahagihkan.

Penggunaan sistem kupon agihan

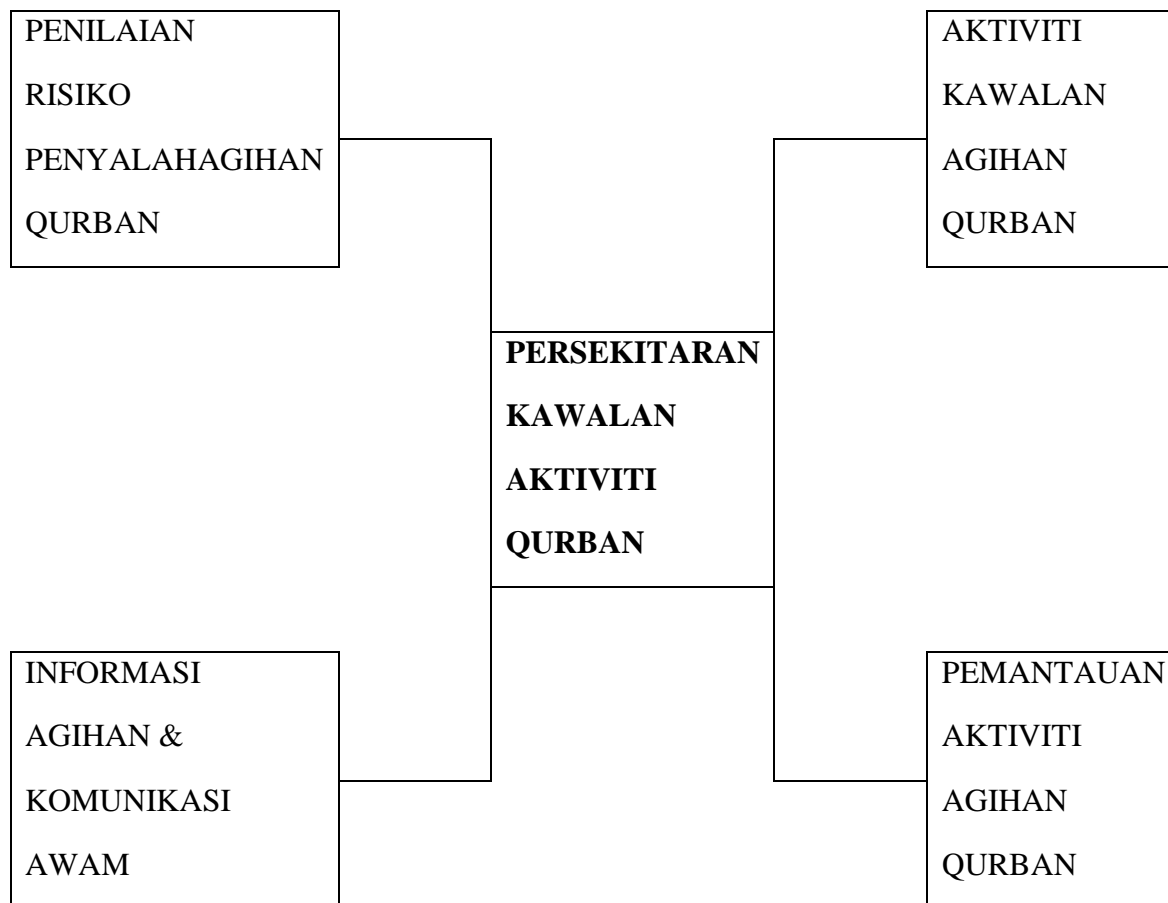
Mulai tahun 1439H, Surau Al-Mubarakah telah mula memperkenalkan dan menggunakan sistem rekod bertulis bagi agihan daging qurban kepada penerima-penerima yang dikenalpasti. Bagi tahun 1440H, sistem rekod yang sama terus digunakan dengan penambahbaikan di mana kupon agihan qurban telah diedarkan kepada ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah. Setiap kupon qurban ditulis dengan nama dan nombor rumah ahli qariah. Tujuan pengagihan kupon qurban adalah untuk memudahkan seseorang penerima melantik wakil untuk mengambil agihan qurban bagi pihaknya. Sistem kupon hanya digunakan untuk penerima di kalangan ahli-ahli qariah Surau Al-Mubarakah. Meski pun ahli-ahli qariah dikehendaki menyerahkan kupon agihan semasa mengambil bahagian agihan qurban, mereka tetap dikehendaki untuk menandatangani akuan penerimaan agihan di dalam rekod yang disediakan.

Laporan agihan qurban

Selepas majlis qurban selesai dilaksanakan, pihak penganjur telah menyediakan satu laporan agihan qurban secara bertulis. Laporan ini memperincikan jumlah agihan dalam kilogram dan peratusan agihan kepada setiap kategori penerima seperti peserta, ahli qariah, pengunjug serta golongan faqir dan miskin. Laporan disediakan dengan merujuk kepada pelbagai rekod agihan yang disimpan oleh pihak pengurus qurban.

MODEL SISTEM KAWALAN DALAMAN BAGI AGIHAN QURBAN

Sistem kawalan dalaman bagi agihan qurban yang digunakan di Surau Al-Mubarakah adalah berpandukan kepada model sistem kawalan dalaman yang digunakan oleh kebanyakan institusi korporat di dalam pengurusan operasi. Ciri-ciri sistem agihan qurban yang digunakan di Surau Al-Mubarakah boleh dibahagikan kepada lima (5) komponen utama kawalan dalaman selari dengan garis panduan yang dikeluarkan oleh 'Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) (2013). Diagram di bawah menunjukkan model asas sistem kawalan dalaman bagi agihan qurban yang digunakan di Surau Al-Mubarakah:

1. *Persekitaran Kawalan*

Persekitaran kawalan ialah proses asas untuk mewujudkan suasana yang kondusif oleh pihak pengurusan agar sesuatu aspek operasi dapat dilaksanakan secara terancang, sistematik, terkawal dan berintegriti. Aktiviti yang dijalankan oleh Surau Al-Mubarakah bagi mewujudkan persekitaran kawalan dalaman yang kondusif termasuklah pemilihan dan perlantikan ahli-ahli jawatankuasa agihan qurban, perancangan agihan qurban secara bertulis dan pendidikan kepada ahli qariah dan pengunjung. Tanpa persekitaran kawalan yang baik, komponen-komponen kawalan dalaman yang lain mungkin tidak dapat berfungsi dengan sempurna dan berkesan.

2. *Penilaian Risiko*

Penilaian risiko ialah proses melakukan penilaian terhadap kemungkinan dan kebarangkalian berlakunya sesuatu kejadian atau perkara yang tidak dikehendaki di dalam operasi. Bagi melaksanakan penilaian risiko berkaitan dengan agihan qurban, Surau Al-Mubarakah telah mengenalpasti objektif agihan dan mengenalpasti risiko berlakunya penyalahagihan semasa majlis qurban dijalankan. Jenis-jenis risiko yang telah dikenalpasti adalah berpandukan kepada

maklumbalas dari ahli-ahli jawatankuasa agihan qurban semasa menguruskan majlis-majlis qurban pada tahun-tahun sebelumnya seperti agihan yang tidak adil, pengambilan daging qurban tanpa kebenaran pengurus dan kadar agihan yang tidak memadai kepada faqir miskin.

3. *Aktiviti Kawalan*

Aktiviti kawalan merujuk kepada pelan tindakan yang spesifik dan khusus bagi mengawal risiko. Di dalam konteks agihan qurban, Surau Al-Mubarakah telah merancang beberapa aktiviti kawalan dalaman di dalam menguruskan pelbagai peringkat di dalam aktiviti agihan seperti proses melapah, memotong, membungkus, mengagih dan merekod agihan. Di antara aktiviti kawalan yang telah dilaksanakan termasuklah pembahagian tugas di kalangan petugas, penyeliaan oleh ahli-ahli jawatankuasa qurban, penggunaan bekas khas agihan yang dilabelkan, polisi agihan melalui kaunter, rekod agihan secara bertulis di dalam sistem komputer, akuan penerimaan agihan qurban dan penggunaan sistem kupon agihan. Perlaksanaan aktiviti-aktiviti kawalan secara agak formal ini adalah penting untuk mencapai matlamat agihan qurban secara adil dan saksama.

4. *Informasi Dan Komunikasi*

Informasi dan komunikasi ialah proses menyediakan dan melaporkan maklumat yang berkaitan dengan sesuatu operasi yang telah dijalankan. Di dalam hubungan ini, Surau Al-Mubarakah telah menyediakan Laporan Agihan Qurban yang disebarkan kepada peserta-peserta qurban, ahli-ahli jawatankuasa agihan qurban dan ahli-ahli qariah melalui beberapa kumpulan 'whatsapp' yang diwujudkan, serta dipaparkan di papan kenyataan Surau Al-Mubarakah untuk rujukan masyarakat umum.

5. *Pemantauan Aktiviti*

Pemantauan sistem ialah proses mengenalpasti sama ada semua komponen di dalam sistem kawalan dalaman yang digunakan berfungsi sebaiknya sepertimana dikehendaki. Setelah selesai proses agihan qurban, maklumbalas dari peserta qurban, ahli-ahli jawatankuasa majlis qurban serta ahli-ahli qariah telah dikumpulkan oleh pihak Surau Al-Mubarakah dengan tujuan untuk mengatasi sebarang kelemahan serta menambahbaik polisi dan prosedur sedia ada.

KEKUATAN-KEKUATAN SISTEM AGIHAN QURBAN

Kekuatan-kekuatan di dalam sistem agihan qurban yang digunapakai oleh Surau Al-Mubarakah pada tahun 1440H dapat diringkaskan seperti berikut:

- i. Rekod agihan bertulis yang disediakan dengan lengkap menggunakan komputer membolehkan Surau Al-Mubarakah merancang dan memantau agihan dengan tepat serta menyediakan satu laporan agihan yang dimaklumkan kepada peserta-peserta qurban, ahli-ahli qariah dan masyarakat umum.
- ii. Pengkalan data nama setiap penerima di kalangan peserta qurban, ahli-ahli qariah serta sebahagian dari golongan faqir dan miskin yang telah dirancang dan dikenalpasti sebelum majlis qurban dijalankan membolehkan agihan qurban diberikan kepada setiap penerima secara sistematik dan mencegah dari berlakunya kes-kes agihan qurban tidak dapat disampaikan kepada penerima.

- iii. Polisi agihan melalui kaunter dan penggunaan kupon agihan qurban dapat membantu untuk mengelakkan pengambilan daging qurban secara persendirian oleh pengunjung tanpa kebenaran dari Pengurus Qurban.
- iv. Akuan penerimaan agihan qurban dengan cara mengkehendaki penerima menandatangani akuan penerimaan di dalam rekod khas agihan membolehkan pihak penganjur memantau agihan qurban yang telah dilakukan dan mengelakkan salah faham di antara pihak penganjur dan penerima.
- v. Penggunaan bekas khas yang telah dilabelkan terlebih dahulu dengan nombor rujukan dan nama penerima mencegah penyalahagihan, melancarkan proses agihan yang dilakukan serta memastikan agihan dapat disampaikan dengan tepat kepada penerima yang telah dikenalpasti identitinya.
- vi. Laporan agihan qurban yang disediakan selepas majlis agihan qurban selesai dijalankan memberikan maklumat berguna kepada peserta-peserta dan pihak-pihak lain tentang peratusan agihan kepada setiap kategori penerima serta membolehkan semua pihak membuat penilaian sama ada agihan telah dilakukan dengan cara yang sewajarnya atau tidak.

KELEMAHAN-KELEMAHAN DAN CADANGAN-CADANGAN UNTUK MEMPERBAIKI SISTEM AGIHAN SEMASA

Untuk tujuan penambahbaikan sistem agihan qurban pada masa hadapan, kelemahan-kelemahan berikut telah dikenalpasti:

- i. Data-data bagi golongan faqir dan miskin di Kawasan Sg Petai masih tidak lengkap sepenuhnya. Setakat ini, perincian nama golongan faqir dan miskin hanya direkodkan bagi kawasan Lendu sahaja dan tidak merangkumi penduduk di kawasan Sungai Petai. Memandangkan Taman Dimensi berada di bawah mukim Sungai Petai dan di bawah seliaan Masjid Luqmanul Hakim, Sungai Petai, adalah dicadangkan supaya agihan qurban pada masa hadapan merangkumi golongan faqir dan miskin di kawasan Sungai Petai, meski pun lokasi kawasan Lendu adalah lebih hampir dengan Taman Dimensi.
- ii. Akuan penerimaan agihan tidak diperolehi dari setiap faqir & miskin yang menerima agihan qurban dan hanya diperolehi dari penerima-penerima dari kalangan peserta, ahli qariah dan pengunjung majlis qurban. Akuan penerimaan agihan kepada golongan faqir dan miskin hanya diperolehi dari wakil yang diamanahkan untuk mengedarkan agihan qurban tersebut kepada golongan faqir dan miskin. Justeru, adalah dicadangkan agar akuan penerimaan agihan qurban turut diperolehi dari setiap individu penerima agihan dari kalangan golongan faqir dan miskin.
- iii. Akuan penerimaan agihan juga tidak diperolehi bagi agihan bahagian qurban selain dari daging seperti agihan tulang, perut dan kepala haiwan sembelihan. Untuk tujuan akauntabiliti yang lebih telus dan berkesan, satu rekod khas perlu diwujudkan bagi agihan selain dari bahagian daging haiwan sembelihan.
- iv. Meskipun rekod-rekod kewangan berkaitan kutipan wang dan perbelanjaan dan rekod-rekod bukan kewangan lain dicatat dan disimpan oleh pihak penganjur,

semakan mendapati bahawa rekod-rekod ini tidak disemak oleh pihak ketiga. Justeru, untuk penambahbaikan tahap ketelusan, adalah dicadangkan supaya rekod-rekod berkenaan disemak oleh seorang pemeriksa kira-kira / juruaudit setelah 'ibadah qurban selesai dijalankan di dalam sesuatu tahun.

KESIMPULAN DAN PENUTUP

Penggunaan sistem kawalan dalaman bagi agihan qurban yang dihuraikan di atas telah membolehkan pihak penganjur iaitu Surau Al-Mubarakah memastikan agihan qurban disediakan secara khusus kepada penerima-penerima yang telah dikenalpasti terlebih dahulu iaitu sebelum majlis qurban dijalankan. Sistem ini secara umumnya telah berjaya membendung dan mengelakkan daging qurban dari diambil oleh pelapah atau mana-mana pengunjung tanpa kebenaran. Berdasarkan laporan yang disediakan dan maklumbalas dari ahli-ahli jawatankuasa, peratusan agihan daging qurban kepada golongan faqir dan miskin juga telah dapat dilaksanakan pada kadar yang jauh lebih tinggi semasa majlis qurban yang dilaksanakan pada tahun 2019 berbanding pada tahun-tahun sebelumnya.

Kekuatan sistem agihan qurban yang digunakan membolehkan pihak penganjur mengenalpasti penerima agihan qurban secara terperinci. Namun begitu, beberapa penambahbaikan mungkin perlu dilakukan pada masa hadapan seperti dengan memperincikan butiran rekod agihan qurban kepada golongan faqir & miskin dan perlantikan seorang pemeriksa kira-kira.

Sistem agihan qurban yang digunapakai di surau ini memberi gambaran tentang pentingnya masjid atau surau yang menguruskan 'ibadah qurban secara berkelompok mengawal selia agihan qurban secara sistematik bagi mencapai matlamat agihan secara amanah serta mencegah kemungkinan pengagihan dengan cara yang kurang adil. Untuk memperolehi informasi yang lebih terperinci, kajian-kajian lain berkaitan keberkesanan sistem agihan daging qurban sewajarnya dilakukan ke atas masjid-masjid dan surau-surau yang menguruskan 'ibadah qurban secara berkelompok. Sebagai contoh, satu kajian boleh dilakukan untuk mengkaji persepsi masyarakat setempat terhadap sistem agihan qurban yang diamalkan di masjid-masjid dalam sesuatu daerah.

Sistem kawalan dalaman yang baik bagi agihan qurban secara berkelompok meminimumkan risiko penyalahagihan dan mampu memastikan objektif agihan tercapai sebagaimana dikehendaki syariah, lantas memungkinkan penyertaan 'ibadah qurban yang dilakukan mendapat keredhaan dari Yang Maha Esa selari dengan matlamat pelaksanaan qurban sebagai satu bentuk 'ibadah khusus.

PENGHARGAAN DAN PENGIKTIRAFAN

Kajian merakamkan ucapan penghargaan kepada penduduk-penduduk Taman Dimensi, Alor Gajah serta ahli-ahli jawatankuasa Surau Al-Mubarakah, Taman Dimensi, Alor Gajah di atas sokongan dan kerjasama di dalam memberikan maklumat yang diperlukan untuk kajian ini. Penghargaan khas ditujukan kepada En Muhamat Daut bin Baba selaku Penasihat, Surau Al-Mubarakah dan Ustaz Mohd Zin bin Junoh selaku Pengerusi Surau Al-Mubarakah.

RUJUKAN

Al-Qur'an Al-Kareem – Al-Haramain 7 Dalam 1 - Terjemahan dan Tajwid Berwarna, Karya Besrati Sdn Bhd, Cetakan ke-2, Ogos 2016

Abdullah, M. (2016), “Qurban: Wujud Pendekatan Seorang Hamba Dengan Tuhannya”, Jurnal Pendidikan Agama Islam – Ta’lim Vol 14 No 1 – 2016

Hendri dan Andriyaldi (2018), “Pemberian Upah Pemotongan Hewan Qurban Menurut Hukum Islam”, ALHURRIYAH : Jurnal Hukum Islam, Vol. 03., No. 02, 2018

Hua, A.K. (2016), “Pengenalan Rangkakerja Metodologi Dalam Kajian Penyelidikan: Satu Kajian Kes”, Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities, Vol 1, Issue 1, 2016: 17-23

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) (2013). Garispanduan Pelaksanaan Ibadah Qurban, Garispanduan JAKIM Bil 2, 2013. Diambil daripada www.islam.gov.my

Muhammad, R., Ishak S., dan Mohd Faiz H. I. (2016), “Maqasid Ibadah Haji Dalam Perspektif Al-Qur'an Dan Al-Sunnah : Kajian Terhadap Hujjaj Malaysia”, Jurnal Islam dan Masyarakat Kontemporari, Bil. 12 2016 (Januari)

Muhammad Sabri, M.F., dan Tonot, H. (2017), “Perbandingan Pengurusan Kualiti Masjid Terhadap Masjid Yang Diberi Pengiktirafan Bintang”, Journal of Business Innovation, Vol 2 No. 1 / 2017: 25-41

Salleh, J.M., Mahat, M.A., Suyurno, S. S., dan Salleh, A.H.M. (2020), “An Insight into Qurban Distribution by Mosque During the Period of Movement Control Order (MCO) In Malaysia”, *Proceedings of 8th International Conference on Advanced Materials Engineering & Technology (ICAMET 2020)* AIP Conf. Proc. 2347, 020104-1–020104-6; <https://doi.org/10.1063/5.0053237>

Santoso, H (2020), “Pengelolaan Distribusi Daging Qurban di Masjid Al-Irsyad Surabaya”, Jurnal Masjiduna: Jurnal Ilmiah Stidki Ar-Rahmah, Vol 3 (2) (2020): 82-92

Zakariah, M. (2018), “Ibadah Qurban Sebagai Wujud Iman dan Taqwa Dalam Menyukkseskan Pembangunan”, Jurnal Syariah Hukum Islam (2018) 1 (1): 60-67

<https://sigir.uitm.edu.my> – web hadis

<https://www.coso.org> - Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission